

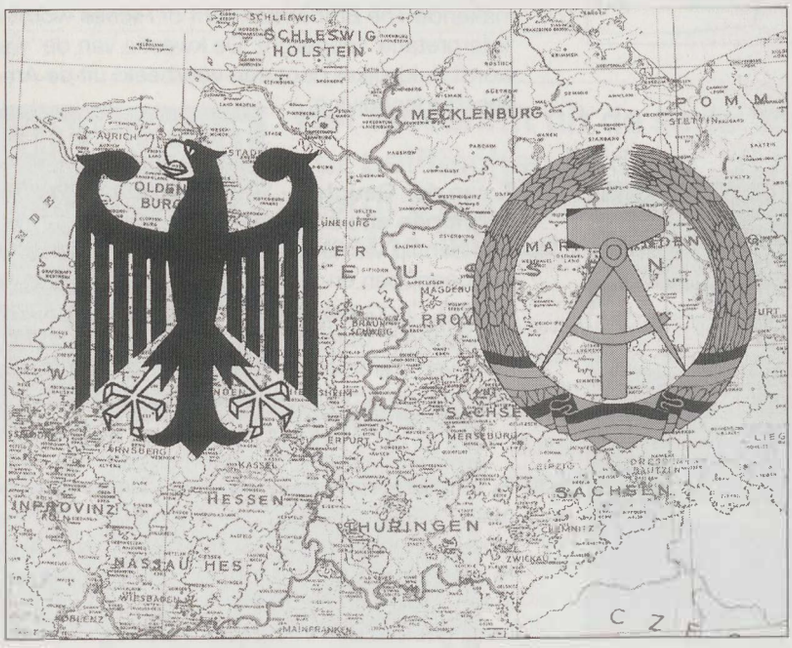
De betekenis van het nationale vraagstuk in de Bondsrepubliek

Wir sind ein Volk - sind wir ein Volk?

Willem Melching

In zijn lezing tijdens de nascholingsdag in Leiden met betrekking tot het examenonderwerp 'Duitsland' ging Willem Melching in op de Duits-Duitse betrekkingen. In navolging van de stofomschrijving kwam met name de politiek van West-Duitsland ten opzichte van de DDR aan de orde.
De kwestie van de eigen identiteit, Duits of Westduits en Oostduits speelde in de naoorlogse periode altijd een rol in de politiek van de beide staten. De hereniging blijkt echter het resultaat van een aantal niet-voorziene omstandigheden te zijn geweest en niet van een consistent Westduits beleid.

Dit artikel is op de lezing gebaseerd. Dr. W. Melching is verbonden aan de UvA.

kleio
nummer 1/94
pagina's 4 en 5

In de stofomschrijving van het eindexamen zoals gepubliceerd in KLEIO zijn enkele opmerkelijke uitspraken te vinden:
"*De Duitse deling heeft vanaf 1949 op geen enkel moment de kiem gevormd van een nieuw Duits nationalisme*".
En iets verderop is zelfs sprake van: "*Het na 1945 verdwenen nationalisme*".

Het lijkt wel alsof de opstellers van de stofomschrijving bij het woord 'nationalisme' aan niet veel anders denken dan schietpartijen op de Balkan. De rol van het nationalisme in de politiek en met name in de *politieke cultuur* ligt echter heel wat subtieler en ingewikkelder. Onder nationalisme verstaan we óók en vooral *de pogingen om te komen tot een zekere consensus over de eigen identiteit en alle hiermee samenhangende sentimenten en doctrines*. Dus ook in een stabiele staat zoals Groot-Brittannië, Frankrijk, Nederland of de Bondsrepubliek speelt het nationalisme *altijd* een belangrijke rol in de politiek en de politieke cultuur.

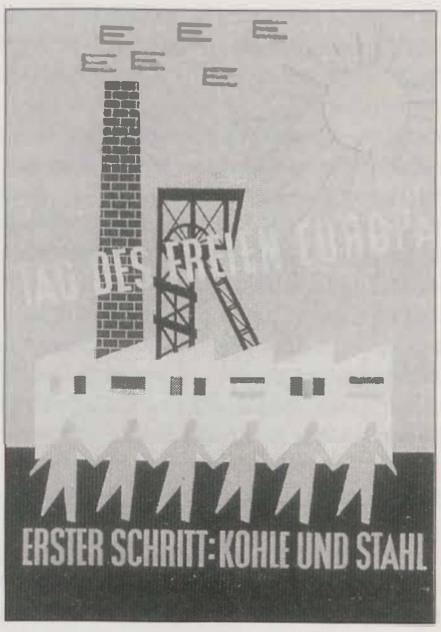
De Bondsrepubliek

Juist in Duitsland is er sprake van een sterke wisselwerking tussen de vraag 'wat nu eigenlijk de natie-Duitsland is?' en de aard en inrichting van het politieke systeem. Niet alleen onder Bismarck, Wilhelm II en Hitler, maar óók ná 1945 speelde het bepalen van de eigen identiteit een centrale rol in de ontwikkeling van de beide Duitse staten en de daarin actieve politieke partijen.
Uiteraard was dit van invloed op de buitenlandse politiek van de Bondsrepubliek en de plaats van de BRD in het internationale systeem. Timothy Garton Ash beschrijft de

sleutelpositie van Duitsland in het internationale systeem laconiek maar duidelijk: "*Once, Europe was cut in two. The two parts were called West and East. The division itself was often labelled 'Yalta'. It was set in concrete in the Berlin Wall*".

Ook in de dagelijkse binnenlandse politiek was de deling duidelijk aanwezig. Om enkele voorbeelden te noemen: de eis tot hereniging in de grondwet, elke Duitse regering diende te streven naar herstel van de grenzen van 1937, de centrale positie van de bondskanselier, de diepe en vooral emotionele conflicten tussen SPD en CDU, de ingewikkelde en belangrijke positie van Berlijn, de afgebroken relaties met 15 miljoen landgenoten in de oostelijke zone en het gedeeltelijke verlies van de soevereiniteit. Daarbij kwam ook nog de positie van de *Heimatvertriebene* en de daarmee samenhangende traumatische en moeizame relaties met onder andere Polen en Tsjecho-Slowakije.

Wervingsaffiches voor de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1952): 'Westbinding'.

Ook wanneer de hereniging niet hoog op de agenda stond, speelde het standpunt ten aanzien van deze vraag wel degelijk een rol in de beoordeling van politici en partijen: op grond van vermeend revanchisme, defaitisme of neutralisme werden politieke vrienden en vijanden beoordeeld.

Op een wat ander niveau speelde de deling een rol in de verwerking van het verleden; mócht de BRD wel aanspraken maken op een hereniging? of was het beter de deling als een straf te ondergaan? In laatste instantie zou het ongedaan maken van de deling natuurlijk het definitieve bewijs zijn dat Duitsland weer volledig geaccepteerd werd door de buurlanden en de Geallieerden. Niet voor niets hadden de vier Geallieerden het laatste woord inzake de hereniging.

Deze plicht om de eigen Duitse identiteit onder woorden te brengen en in politieke standpunten om te zetten kreeg nog een extra beladenheid door een drietal externe omstandigheden. In de eerste plaats vond de vorming van een nieuw politiek systeem in Duitsland plaats in de schaduw van het Derde Rijk. Dit was een niet geringe belasting voor Duitsers die schoon schip wilden maken en een nieuw politiek systeem wilden oprichten. In de tweede plaats moesten beide Duitslanden tot voor kort genoegen nemen met een beperkte soevereiniteit. In de derde plaats werden beide Duitslanden door de respectievelijke bondgenoten soms zo innig gekoesterd dat politici in beide Duitse staten het wel eens akelig benauwd kregen. Aan de andere kant werden ze keer op keer gepasseerd, zo niet geschoffeerd door hun dierbare bondgenoten, en bleek de Duitse emancipatie nog lang niet voltooid te zijn.

Adenauer: een Duitse carrière

Wanneer we West-Duitsland in 1945 vergelijken met de toestand van het land zo'n tien jaar later, dan valt onmiddellijk op dat West-Duitsland zich binnen tien jaar van een totaal verslagen en geminachte tegenstander kon opwerken tot de status van een gewaardeerde bondgenoot en een belangrijke economische partner.
De vraag is hoe dat mogelijk was?

Het kortst denkbare antwoord op deze gecompliceerde vraag is: Konrad Adenauer. De Duitse historicus Arnulf Baring heeft de geschiedenis van de Bondsrepubliek wel eens kort samengevat met de woorden: *Im Anfang war Adenauer* - In den beginne was er Adenauer.

In september 1949 werd Adenauer met slechts één stem meerderheid, namelijk zijn eigen stem, tot bondskanselier gekozen. Weinigen zullen vermoed hebben dat deze krasse 73-jarige tot en met 1963 een ijzeren greep op de Westduitse binnenlandse én buitenlandse politiek zou hebben. Hij was in 1917 burgemeester van Keulen geworden en bleef dit ambt vervullen tot hem dit in 1933 door de nazi's onmogelijk werd gemaakt. Onder het nazi-regime werd hij enkele malen gearresteerd en in concentratiekampen opgesloten. Het grootste deel van de jaren 1933-1945 verbleef hij echter in de provincie en hield hij zich onledig met het kweken van rozen en het doen van uitvindingen. In 1945 werd hij door de Amerikanen vanwege zijn onbesproken politieke gedrag, weer benoemd als burgemeester. Keulen lag echter in de Engelse zone en Adenauer werd korte tijd later door de Engelsen aan de kant gezet, ze vonden hem te oud en eigenlijk niet meer geschikt voor dit zware ambt. Door deze gedwongen werkloosheid kon Adenauer zich geheel en al wijden aan de opbouw van het partijapparaat van de CDU en nadenken over de toekomst van Duitsland.
Typerend voor zijn realisme en scherpzinnigheid is een brief uit 1945 aan een vriend waarin hij met verbazingwekkende nauwkeurigheid en realisme de situatie waarin Duitsland was terecht gekomen, beschreef: '*Rusland trekt zich steeds meer terug uit de samenwerking met de andere geallieerden en regeert in de bezette gebieden geheel naar eigen goeddunken. In de door Rusland bezette gebieden heersen nu al geheel andere economische en politieke toestanden dan in het overige deel van Europa. Daardoor is de scheiding van Oost-Europa, het Russische deel, en West-Europa een feit.*'

In deze brief bracht Adenauer de essenties van zijn latere politiek onder woorden: de angst voor een blijvende deling van Duitsland, zijn anti-communisme, een oriëntatie op het Westen en een zeker wantrouwen ten aanzien van zijn mede-Duitsers. Gezien zijn belevenissen in de periode 1933-1945 had

hij weinig vertrouwen in de menselijke natuur in het algemeen en in de Duitser in het bijzonder.

Zoals bij wel meer succesvolle politici het geval is, waren Adenauers ideeën betrekkelijk simpel en schuilde zijn kracht juist in de overzichtelijkheid van zijn opvattingen en de grote hardnekkigheid en sluwheid waarmee hij zijn doelen nastreefde.
Deze kwamen in het kort neer op een accepteren van de deling, het aangaan van een vertrouwensrelatie met de Verenigde Staten en het nastreven van een herovering van de Duitse soevereiniteit. Dit laatste met name door het voeren van een eigen buitenlandse politiek en de onvermijdelijke herbewapening.
Door deze koers van *Westbindung* wist hij zich bovendien te onderscheiden van de SPD en de sociaal-democratische leider Kurt Schumacher.
Wat betreft de zogenaamde 'DDR' ofwel de *Sowjetische Besatzungszone* (SBZ), was Adenauer duidelijk: het regime van Ulbrichts SED moest volstrekt worden genegeerd.

Adenauer was een aanhanger van de zogeheten *Magnettheorie* en de *Politik der Stärke*. De BRD moest zo sterk worden dat de aantrekkingskracht van de DDR tot een minimum zou dalen en de Oostduitse economie en dictatuur dientengevolge zouden instorten. Alleen vanuit een krachtige positie was een dergelijke politiek mogelijk: dat betekende dus geen concessies aan de Sovjet Unie, laat staan aan de DDR.
Een andere consequentie van deze politiek was dat de Bondsrepubliek zo snel mogelijk in West-Europa diende te integreren. In de buitenlandse politiek betekende dit dat Adenauer gretig initiatieven steunde of zelf ontplooide waardoor de Bondsrepubliek betrokken kon raken bij enigerlei Europese samenwerking of zelfs een Duitse bijdrage aan de verdediging van West-Europa, hetzij in NAVO-verband, hetzij in een andere samenhang zoals de Europese Defensie Gemeenschap.

De politiek van de SPD

Het zou een misverstand zijn om te denken dat Adenauer zich met deze politiek onmiddellijk populair maakte in de binnenlandse politiek. Integendeel: de harde lijn ten aanzien van de DDR, het accepteren van de *Westbindung* als enige beleidsoptie en zijn eigenzinnige regeringsstijl leidden tot harde polarisatie zowel binnen als buiten de eigen partij. Prominente partijleden verlieten de CDU uit onvrede met de harde *Ostpolitik*. Ook de coalitie-partner FDP was niet altijd even gecharmeerd van zijn optreden. Adenauers initiatieven op defensiegebied en het uitzicht op Duitsers in uniform maakten dat de vredesbeweging en anti-militaire stromingen zoals de *Ohne Mich Bewegung* tijdelijk grote aanhang verwierven.
Electoraal was Adenauer na verloop van tijd redelijk succesvol, mét de steun van de Beierse CSU wist hij een groeiend aantal kiezers te trekken. Hij haalde in 1957 met de weinig inspirerende slogan *Keine Experimente* zelfs een absolute christen-democratische meerderheid.
De grootste conflicten had Adenauer echter met de oppositiepartij de SPD.

In tegenstelling tot de rechtlijnige, bijna dogmatische politiek van de *Westbindung*, maakte de SPD in de jaren vijftig een weifelende en vaak weinig consistente indruk.
Kurt Schumacher verwachtte dat de SPD, gezien haar democratische verleden, een centrale rol zou gaan spelen in de BRD. Omdat hij weigerde te accepteren dat de Geallieerden als hoogste gezag liever met de pragmatische CDU samenwerkten, verliepen de contacten tamelijk stroef. Al snel namen Schumacher en na 1952 zijn opvolgers moeizame en weinig realistische standpunten in, ook vielen de verkiezingsresultaten nogal tegen.

Kern van het SPD-standpunt tot ongeveer 1960 was de weigering om het westerse bondgenootschap te accepteren. De SPD meende dat alleen een neutraal, maar bewapend, Duitsland de hereniging kon brengen.
Aangezien de internationale situatie van Koude Oorlog en blokvorming weinig ruimte liet voor een dergelijk scenario bleef de *Deutschlandpolitik* van de SPD op een wel erg theoretisch niveau steken.

Een affiche waarschuwt voor de mogelijke gevolgen van een terugtrekking van de bezettingsmogendheden.

Toen de SPD in 1959 afstand deed van het marxisme in het partijprogramma en in juni 1960 Herbert Wehner in een legendarische redevoering het belang van het NAVO-lidmaatschap erkende, kon de SPD wel een serieuze gesprekspartner worden.

Deze partijrevolutie van 1959-1960 bracht nieuwe leiders naar voren die op lokaal niveau al succesvol waren en zich eindelijk op nationaal niveau wilden ontplooien. Ik denk hierbij onder andere aan figuren als Willy Brandt en Helmut Schmidt.
Electoraal wierp de nieuwe lijn vruchten af, de positie van de SPD in de Bundestag verbeterde al aanzienlijk in de verkiezingen van 1961 en 1965.

Politik der Stärke: balans

Het sterk nationalistische en daardoor neutralistische standpunt van de SPD had in de jaren vijftig dus weinig succes. Hoe moet echter de politiek van Adenauer in deze periode beoordeeld worden?
In veel opzichten was deze buitengewoon succesvol. De emancipatie van de Bondsrepubliek binnen West-Europa liep voorspoedig: economische samenwerking binnen de EGKS en later de EEG en vanaf 1955 zelfs militaire samenwerking in het kader van de NAVO. Ook werd Duitsland langzamerhand weer soeverein: er kwam een eigen ministerie van Buitenlandse Zaken en later ook nog een van Defensie. Economisch ging het de Westduitsers voor de wind: met het nieu-

we Volkswagentje werden tulpenvelden en zelfs heuse Alpentoppen bezocht.

De les voor de Duitsers was duidelijk: de profilering van de Bondsrepubliek als een democratische, kapitalistische en anti-communistische staat wierp vruchten af.

Helaas was op één punt de politiek van Adenauer niet al te succesvol: door de *Politik der Stärke* werd de hereniging of zelfs maar de ineenstorting van de DDR niet naderbij gebracht.
Aanvankelijk leek zijn *Magnettheorie* wel te werken, in de loop van de jaren vijftig vertrokken miljoenen Oostduitsers naar het Westen om de deprimerende sfeer van planeconomie, onderdrukking en betutteling te ontvluchten. Maar aangezien de Sovjet Unie vanaf ongeveer 1954 vastbesloten was de DDR te steunen, gaf Chroetsjov uiteindelijk toestemming aan Ulbricht om iets aan deze 'inwendige bloeding van het socialisme' te doen. Vanaf 1958 werd de Russische druk opgevoerd en werd de positie van Berlijn weer omstreden. Deze tweede Berlijn-crisis bereikte in de zomer van 1961 een climax. Op zondag 13 augustus 1961 verrees in Berlijn een Muur. Onder de bezielende leiding van de jonge maar ambitieuze Erich Honecker werd stevig doorgewerkt en in één klap zag het wankele regime kans om zich te stabiliseren.

De lessen van de Muur

De bouw van de Muur is natuurlijk een van de meest bizarre en tegelijkertijd tragische gebeurtenissen in de na-oorlogse geschiedenis. Afgezien van het menselijke leed dat dit bouwwerk met zich meebracht, waren er ook een aantal politieke lessen te leren. Zo bleek dat de Geallieerden in het geheel niet geïnteresseerd waren in felle of krachtige reacties. Zo lang hun belangen in *West*-Berlijn gerespecteerd werden was de blokkade van het grensverkeer tussen Oost en West-Berlijn hun beslist geen nucleair risico waard.

Adenauer merkte dat zijn positie binnen de CDU en CSU ernstig beschadigd was: zijn aarzelingen om in verkiezingstijd naar Berlijn te gaan, zijn weinig elegante omgang met Willy Brandt, burgemeester van Berlijn, en het gebrek aan steun van de bondgenoten maakten duidelijk dat zijn carrière op een einde liep. De *Politik der Stärke* bleek niet meer te werken, tot zijn schrik bleek de bouw van de Muur niet het begin maar het *einde* van een crisis te zijn!

Ook Willy Brandt en de SPD trokken lessen uit de gebeurtenissen. Juist in een periode waarin zij zich los probeerden te maken van de erfenis van Schumacher en het beleid uit de jaren vijftig was er ruimte voor nieuwe denkbeelden. Net zoals Adenauer naar aanleiding van de nieuwe realiteiten in 1949-1950 enkele duidelijke en succesvolle uitgangspunten formuleerde, zo kon ook Willy Brandt, geassisteerd door adviseurs als Egon Bahr, na de bouw van de Muur een viertal premissen inzake de *Ostpolitik* formuleren.
In de eerste plaats was duidelijk dat de DDR door de bouw van de Muur zichzelf politieke stabiliteit had gegeven. In de tweede plaats zou een volharding in het niet-erkennen van de DDR op de lange duur tot problemen leiden: alleen door contacten zou er sprake kunnen zijn van verandering in de status quo, of zoals Egon Bahr het in 1963 formuleerde: *Wandel durch Annäherung*, verandering door toenadering.
In de derde plaats was duidelijk dat door de sterke binding in hun eigen blok een Duitse *Alleingang* noch door de Verenigde Staten, noch door de Sovjet Unie getolereerd zou worden. Elke Duits-Duitse toenadering zou dus door Washington, maar óók door Moskou moeten worden goedgekeurd. In plaats van Moskou te negeren zou er in de luwte van de Amerikaans-Russische détente een goede verstandhouding met Rusland moeten worden gecreëerd.
De vierde les was dat het hardnekkige ontkennen van het bestaan van de DDR de Bondsrepubliek chantabel maakte. Adenauer was immers afhankelijk van de welwillendheid van de *andere* NAVO-partners om, vanwege de Hallstein-doctrine, zelf ook af te zien van een erkenning van de DDR.

Politici als Brandt, Bahr en natuurlijk ook Schmidt begrepen al snel dat een de-facto erkenning van de DDR de Bondsrepubliek in de internationale politiek aanzienlijk meer handelingsvrijheid zou verschaffen.

Door de desintegratie van de christendemocratische-liberale coalitie kreeg de SPD en met name Willy Brandt in 1966 de kans om deze nieuwe concepten ook in politiek om te zetten. Na de val van het kabinet Erhard werd een *Grosse Koalition* opgericht en Brandt werd minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet Kiesinger. Voor het eerst sinds 1930 zat de SPD weer in de regering.

De Ostpolitik

Ook al maakte Brandt als minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet-Kiesinger een einde aan de verstarrende Hallstein-doctrine, tóch merkte hij dat ten aanzien van het Oostblok en de DDR een weinig constructieve uitvoering kon worden geven aan het adagium *Wandel durch Annäherung*. Het streven naar samenwerking met de FDP lag dan ook voor de hand. Onder de leuze 'Mehr Demokratie wagen' wonnen SPD en FDP op het nippertje de verkiezingen van 1969. De *Machtwechsel* was een voldongen feit, voor het eerst sinds 1949 stonden de christendemocraten aan de kant.

De regering Brandt met de FDP-er Scheel als minister van Buitenlandse Zaken maakte, in het milde klimaat van de internationale ontspanning, een vliegende start met de Ostpolitik. Tussen 1970 en 1973 veranderden de relaties tussen de BRD en het Oostblok en

1 mei demonstratie in 1968.

Willy Brandt en Alexej Kosygin tekenen het Verdrag van Moskou.

met name de DDR, op fundamentele en revolutionaire wijze.
Indachtig de wijsheid dat de weg naar Oost-Berlijn via Moskou liep, nam Walter Scheel, ijverig gesecondeerd en gesouffleerd door Egon Bahr, contact op met de Sovjet Unie. In het begin van 1970 werden de eerste onderhandelingen over een vriendschapsverdrag geopend.
Op het Duitse toneel vonden de eerste officiële bezoeken plaats. Brandt reisde in maart 1970 naar Erfurt waar hij door een uitzinnig Oostduits publiek werd ontvangen. Van enige soepelheid bij de Oostduitsers was echter voorlopig nog geen sprake. Zij eisten onvoorwaardelijke erkenning van de Oostduitse soevereiniteit, een eis die gezien de Westduitse grondwet, meer gericht leek op torpedering van de *Annäherung* dan op een verbetering van de sfeer.

De ondertekening van het verdrag van Moskou op 12 augustus 1970 betekende dat de Sovjet Unie een toenadering tussen de BRD en de DDR niet meer in de weg zou staan. Ook de Polen werden voldoende gerustgesteld door de erkenning van de Oder-Neisse grens. In december 1970 werd het verdrag van Warschau getekend. Brandts knieval in Warschau bezorgde hem ook nog eens wereldfaam als een 'goede Duitser' en de Nobelprijs voor de vrede.
Het laatste stukje van de puzzel viel in september 1971 op zijn plaats met het *Vier-Mächte-Abkommen*, waarin de vier Geallieerden de bijzondere status van Berlijn erkenden en de band tussen West-Berlijn en de BRD garandeerden. Voortaan zou het verkeer van en naar Berlijn slechts oppervlakkig gecontroleerd worden. Voor de DDR betekende dit dat Berlijn, 'de doorn in het vlees van het socialisme', stevig zou blijven zitten.

De Sovjets oefenden achter de schermen druk uit op de onwillige Oostduitsers. Dit resulteerde in mei 1971 in de vervanging van Walter Ulbricht door Erich Honecker.
Deze laatste zag in de ontspanning een mogelijkheid om de geloofwaardigheid van het Oostduitse regime op te vijzelen en koos voor een koers van onderhandelingen met de BRD. De al in 1970 begonnen gesprekken kregen nu aanzienlijk meer vaart. Met de onnavolgbare formule dat de DDR wel als *zelfstandige* staat maar *niet als buitenland* werd erkend, was de weg vrij voor een regeling van de verhoudingen tussen beide Duitslanden.
In 1972 was het *Grundlagenvertrag* gereed.

De protesten van rechts dat de socialisten het vaderland hadden verraden maakten weinig indruk op de kiezers. De verkiezingen van november 1972, met de *Ostverträge* als inzet, waren een eclatante overwinning voor de SPD.

In 1973 namen de BRD en de DDR eindelijk plaats in de bankjes van de VN. In 1975 werden de verschillende regelingen in Helsinki nogmaals door alle omwonenden bevestigd.

Na het verdrag: de paradox van de toenadering

In zekere zin had deze normalisering van de Duits-Duitse betrekkingen op de langere termijn paradoxale consequenties: een erkenning van de DDR maakte meer contacten mogelijk, maar dit betekende tegelijkertijd een versterking van de legitimiteit ervan. Zowel intern als extern was nu duidelijk dat er twee Duitse staten bestonden.
In laatste instantie was de *neue Ostpolitik* van Brandt dus net als die van Adenauer gedoemd vast te lopen. Toenadering bracht weliswaar verandering, maar verandering was niet hetzelfde als hereniging. Integendeel, het Oostduitse regime was vastbesloten de toenadering te gebruiken voor de versterking van het eigen gezag. Bovendien, wanneer meer contacten de fundamenten van de DDR zouden ondermijnen dan zou het regime in Oost-Berlijn deze contacten onmiddellijk minimaliseren.
Aan de andere kant zouden intensere contacten alleen plaats kunnen vinden wanneer de BRD het herenigingsstreven zou opgeven en dat was gezien de historische ontwikkeling én de grondwet volstrekt ondenkbaar. Kortom, na de euforie van de jaren 1970-1973 kwam de saaie routine van de Duits-Duitse betrekkingen.

klio
nummer 1/94
pagina's 8 en 9

Opmerkelijk is overigens dat het Oostberlijnse regime er in slaagde om de touwtjes strak in handen te houden en het ritme aan kon geven.

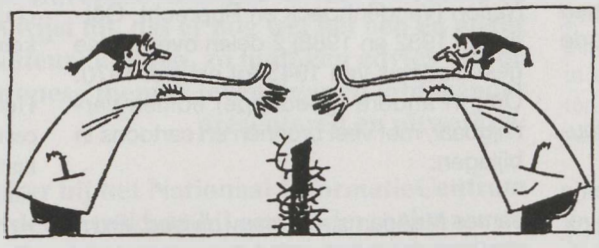
De paradox van de toenadering vormt dan ook de achtergrond van de ontwikkelingen in de *Deutschlandpolitik* in de DDR en de BRD in de loop van de jaren zeventig en begin jaren tachtig.
In de DDR werd overgegaan op een politiek van *Abgrenzung*. Dat betekende dat op ideologisch gebied de touwtjes strak werden aangehaald. Zowel binnen als buiten de partij was erg weinig ruimte voor andersdenkenden. In tegenstelling tot zijn voorganger Ulbricht was bij Honecker zelfs elke toespeling op hereniging van de baan. In het openbaar spraakgebruik werd zoveel mogelijk elke herinnering aan Duitsland verwijderd. Zo verloren allerlei instellingen hun predikaat *deutsch* of *Deutschland*, toppunt in deze ontwikkeling was dat de tekst van het eigen volkslied taboe werd verklaard vanwege de toespelingen op de Duitse eenheid.
De DDR beschouwde zichzelf als *sozialistischer Staat deutscher Nation*. De relaties met de BRD waren niet anders als die met Oostenrijk en Zwitserland: een gewoon buitenland waar ze toevallig ook Duits spraken.

Heel duidelijk in deze *Abgrenzung* is de poging om de DDR te profileren als 'het andere en het betere' Duitsland.
De complexe Duitse geschiedenis had na de catastrofe van het Derde Rijk geresulteerd in twee eindprodukten: de goede tradities waren uitgemond in de DDR en al het slechte was in de revanchistische, militaristische BRD terecht gekomen.

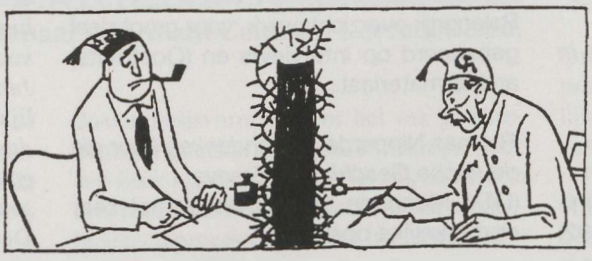
In de BRD werd na de afwisseling van Brandt door Helmut Schmidt in 1974 de toon wat zakelijker; wel werden er allerlei technische kwesties geregeld en ook het reisverkeer voor DDR-burgers werd enigszins verbeterd. Ook na de *Wende* van 1982 en de val van Helmut Schmidt nam de regering van Helmuth Kohl deze lijn over, de voormalige *die-hards* zaten nu geheel en al op de lijn van de SPD en de FDP. Zelfs Franz Joseph Strauß werd bekeerd tot een vriendelijke politiek ten aanzien van de DDR, vooral toen hij ontdekte dat er in de arbeiders- en boerenrepubliek zeer interessante zaken vielen te doen voor zijn Beierse cliëntèle.

Eenmaal in de oppositie verzeild geraakt en zonder de strakke leiding van Schmidt en Wehner, kon binnen de SPD vleugelvorming ontstaan en was er sprake van flirts met alternatieven voor de eenduidige *Westbindung*. Er doken allerlei interessante scenario's op, die varieerden van een neutrale zone tot confederatie-gedachten in een geheel nieuw vormgegeven *Mitteleuropa*. Alleen zo zou een einde kunnen komen aan het in deze kringen verafschuwde 'blokdenken'.

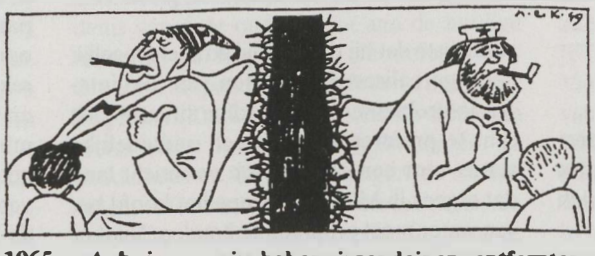
Ook meende de SPD óók vanuit de oppositie nog steeds contacten met de SED te moeten onderhouden. Dit werd hun door dissidente Oostduitsers bepaald niet in dank afgenomen.

1945: „Bruder!"

1955: „Mein lieber Vetter!"

1965: „Ach ja, – wir haben irgendeinen entfernten Verwandten im Ausland..."

Strikt genomen waren deze pogingen om nieuw elan te brengen in de Duits-Duitse betrekkingen niet geheel onlogisch, immers doorgaan op de weg van Kohl zou een hereniging heus niet dichterbij brengen.

Een Duitse revolutie

De sterk afwijzende reacties van de gestaalde kaders in de DDR op de hervormingen van Gorbatsjov waren nogal onbehouwen, maar bepaald niet ondoordacht. Het was evident dat zodra er in de DDR zou worden afgeweken van het rechte pad van de centrale commando-economie en de neo-stalinistische repressie en er werkelijk plaats zou worden gemaakt voor dissidente geluiden, de staat zichzelf beter zou kunnen opheffen. Immers, wie zat er nu te wachten op een kapitalistische DDR? Alleen het duidelijke contrast met de BRD gaf de DDR een bestaansreden.

De druk op het regime begon al eerder dan de legendarische herfst van 1989.
Achteraf is goed te zien dat de koopkracht van de DDR-economie al vanaf 1985 langzaam inkromp. De langzame ondergang van wat eens de sterkste economie van het Oostblok was, bereikte in deze periode een dieptepunt. De DDR moest nu grote sommen gelds gaan lenen om aan de rente-verplichtingen te kunnen voldoen: van investeringen in de infrastructuur of het machinepark was beslist geen sprake meer. De ontevredenheid nam sterk toe, typerend hiervoor is dat het aantal aanvragen voor emigratie naar de Bondsrepubliek scherp steeg.

Ondanks hoofdartikelen in *Neues Deutschland* waarin de SED haar waardering uitsprak voor de wijze waarop de Chinese partijleiding een einde had gemaakt aan de demonstraties op het Tienamenplein, kwamen vanaf begin oktober 1989 elke maandagavond in Leipzig grote demonstraties op de been. Al snel vond dit voorbeeld navolging in andere steden. De deMONTAGe van de eerste socialistische staat op Duitse bodem was begonnen.

Dat de demonstranten in de *Heldenstadt* Leipzig en elders, al snel de leus *Wir sind das Volk* veranderden in *Wir sind ein Volk* is niet zo verwonderlijk als wel wordt voorgesteld. De eis tot de Duitse eenheid was sinds 1949 in het *Grundgesetz* vastgelegd, de retoriek van Westduitse politici was via de televisie in Oostduitse huiskamers altijd bijzonder serieus genomen. Bovendien, wat zou het nut zijn van het voortbestaan van de Oostduitse staat?

Dit laatste punt werd door de demonstranten sneller aangevoeld dan door de Westduitse politici die met moeite hun oude denkraam konden loslaten.
Ondanks alle kritiek die Kohl te verduren heeft gekregen is en blijft het nog steeds zijn

LITERATUUR

Timothy Garton Ash, *In Europe's name. Germany and the divided continent* (Jonathan Cape, London 1993)
Vlot geschreven werk over de *Ostpolitik* tot en met de ineenstorting van de Muur. Ook in het Nederlands verkrijgbaar.

Arnulf Baring, *Machtwechsel. Die Ära Brandt-Scheel* (Deutsche-Verlags-Anstalt, Stuttgart 1982) Standaardwerk over periode 1969-1974.

Arnulf Baring, *Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie. Bonns Beitrag zur Europäischen Verteidigungsgemeinschaft* (Oldenbourg Verlag, München en Wenen 1969) Klassieker over de beginperiode van de Bondsrepubliek.

Peter Bender, *Neue Ostpolitik. Vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag*
(DTV, München 1986) Praktisch deeltje uit een interessante reeks studies over belangrijke momenten uit de recente Duitse geschiedenis.

Otto Dann, *Nation und Nationalismus in Deutschland. 1770-1990*
(Verlag C.H. Beck, München 1993).

Mary Fulbrook, *The divided nation. A history of Germany 1918-1990* (Oxford University Press, New York en Oxford 1992) Compact en vlot geschreven handboek.

Ronald Havenaar, *Van Koude Oorlog naar nieuwe chaos. 1939-1993* (Van Oorschot, Amsterdam 1993)
Fraai overzicht van de na-oorlogse internationale politiek met daarin ruime aandacht voor het Duitse probleem.

Harold James en Marla Stone ed., *When the Wall came down. Reactions to German unification*
(Routledge, New York en Londen 1992) Interessante bronnenverzameling.

Cristoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung* en *Zwei Staaten, eine Nation* (Vandenhoeck en Ruprecht, Göttingen 1982 en 1988) 2 delen over Duitse geschiedenis van 1945 tot en met 1970. Ook in andere (goedkope) edities verkrijgbaar, met veel bronnen en cartoons in bijlagen.

James McAdams, *Germany divided. From the Wall to reunification* (Princeton University Press, Princeton 1993)
Belangrijk overzichtswerk, voor groot deel gebaseerd op interviews en (Oostduits) archiefmateriaal.

Thomas Nipperdey, *Nachdenken über die deutsche Geschichte. Essays*
(DTV, München 1990) Bundel met zeer opmerkelijke opstellen.

RECTIFICATIE

Het themanummer over het CE-onderwerp 'Duitsland' (Kleio 1993/9) bevatte een artikel van Jeroen Koch over Friedrich Ebert.
Ook dat was gebaseerd op een lezing tijdens de nascholing. In dit geval aan de RU Utrecht.

kleio
nummer 1/94
pagina's 10 en 11

verdienste dat hij de eenheid zo snel mogelijk heeft gerealiseerd. Afgezien van alle integratie-problemen is de huidige situatie toch echt te prefereren boven een onduidelijke status voor een economisch ontwricht land dat ergens in Midden-Europa het hoofd boven water moet proberen te houden. Nu is er tenminste enige kans dat het recept van de *Westbindung* nogmaals een heilzame werking kan hebben.

Het ironische van deze afloop is natuurlijk wel dat de Duitse hereniging het resultaat is van een aantal zeer onvoorziene omstandigheden en niet of nauwelijks het resultaat van een consistent Westduits beleid.

Conclusie

Het is hopelijk duidelijk geworden dat het politieke systeem én vooral ook de politieke cultuur zich altijd ontwikkelt in relatie met een duidelijk besef over de eigen identiteit. Het unieke van de Duitse geschiedenis is dat deze vraag altijd een zeer grote, zo niet dominante rol heeft gespeeld. Zonder overdrijven kan worden gesteld dat het nationale vraagstuk de belangrijkste *grondtoon* van de Duitse politieke cultuur is geweest en de periode ná 1945 is daar beslist geen uitzondering op.

In de definiëring van het "zelfbeeld" en het vaststellen van politieke waarden en normen was de deling van cruciale betekenis. Om zich te onderscheiden als het betere Duitsland probeerde de BRD anti-communistisch, anti-totalitair, atlantisch, kapitalistisch en tolerant te zijn. Dit waren de kaders waarbinnen de parlementaire democratie en de politieke partijen zich verder konden ontwikkelen.

Het is verleidelijk om door de snelle en succesvolle aanpassing van de Duitsers en met name de Westduitsers na 1949 tot de conclusie te komen dat Duitsland nu eigenlijk wel weer een 'normaal' land is. Volgens mij zijn de auteurs van de stofomschrijving voor deze verleiding bezweken. Net zo goed als hun Duitsland-beeld van vóór 1945 tamelijk voorspelbaar en cliché-matig is vol met boze *Junker*, klassebewuste socialisten en natuurlijk de onvermijdelijke *unpolitische Bildungsbürger*, zo willen ze na 1949 of in ieder geval na 1973 Duitsland zo graag als een *ganz normaler Staat* zien.
De tragische werkelijkheid is dat er natuurlijk helemaal geen 'normale' landen bestaan in Europa en de Bondsrepubliek is daar bepaald geen uitzondering op. Juist bij het beoordelen van onze Oosterburen zullen we rekening moeten houden met een moeizame en vaak tragische erfenis en de geslaagde en minder geslaagde pogingen om aan een zo gecompliceerd geheel enige richting te geven. Maar om net te doen of een land dat in de laatste 125 jaar twee wereldoorlogen begon, vier á vijf keer van politiek systeem wisselde en negen lastige buren heeft, opeens 'normaal' is, lijkt me een weinig rationele benadering van ons grootse en interessantste buurland.

Nu de deling overwonnen is, staan politici, partijen én burgers in Duitsland voor de taak om de democratie ook in deze herwonnen nationale identiteit te incorperen. Dat is de Duitse én daarom ook de *Europese* uitdaging van de komende decennia.